

Martina Ponížilová
**REGIONÁLNÍ ŘÁD
A MOCNOSTI BLÍZKÉHO VÝCHODU**

Formování blízkovýchodního řádu
na pozadí soupeření regionálních mocností
v letech 1945–2015

edice **bod**

Martina Ponížilová

REGIONÁLNÍ ŘÁD A MOCNOSTI BLÍZKÉHO VÝCHODU

**Formování blízkovýchodního řádu
na pozadí soupeření regionálních mocností
v letech 1945-2015**

DOKOŘÁN

Martina Ponížilová
Regionální řád a mocnosti Blízkého východu
Formování blízkovýchodního řádu na pozadí soupeření
regionálních mocností v letech 1945-2015

© Martina Ponížilová, 2016

Vydání knihy bylo podpořeno z Grantového systému
Západočeské univerzity v Plzni, a to v rámci projektu
Proměny světového regionalismu (číslo projektu SGS-2016-027).

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této publikace nesmí být
rozmnožována a rozšiřována jakýmkoli způsobem bez předchozího
písemného svolení nakladatele.

Druhé vydání (první elektronické).
Odpovědný redaktor Marek Pečenka.
Redakce Radka Svobodová.
Obálka, sazba a konverze do elektronické verze Miloš Jirsa.
Recenzovali doc. Mgr. Ing. Petr Kratochvíl, Ph.D.,
a prof. PhDr. Vít Hloušek, Ph.D.
Vydalo v roce 2016 nakladatelství Dokořán, s. r. o.,
Holečkova 9, Praha 5,
dokoran@dokoran.cz, www.dokoran.cz,
jako svoji 881. publikaci (255. elektronická).

ISBN 978-80-7363-821-4

Věnováno MUDr. Dušanu Ponížilovi, tátovi

Bez jeho poutavého vyprávění o vlastní zkušenosti života v Libyi 80. let 20. století bych se o Blízký východ pravděpodobně nezačala zajímat a tato kniha by nemohla vzniknout.

Obsah

Předmluva.....	9
Úvod	11
1 Teoretické ukotvení vlivu polarity na stabilitu systému a role mocností při budování regionálního řádu	25
1.1 Model vícenásobné hierarchie	34
2 Konceptualizace základních pojmů a představení analytického rámce pro zkoumání moci a stability řádu.....	40
2.1 Konceptualizace regionální mocnosti	40
2.2 Jak zkoumat materiální kapacity, ambice, moc a uznání regionálních mocností.....	52
2.2.1 Měření materiálních kapacit států.....	52
2.2.2 Zjišťování mocenských ambicí států.....	57
2.2.3 Zkoumání vlivu a moci států.....	58
2.2.4 Zjišťování uznání moci států.....	62
2.3 Konceptualizace regionálního řádu	63
2.4 Jak měřit stabilitu regionálního řádu	74
3 Regionální mocnosti Blízkého východu (1945-2015)	79
3.1 Egypt – od arabského lídra k druhotné mocnosti	82
3.1.1 Mocenské ambice Egypta a zdroje jeho moci	82
3.1.2 Moc a mocenské postavení Egypta v regionu.....	89
3.2 Saúdská Arábie – ekonomické centrum Blízkého východu	102
3.2.1 Mocenské ambice Saúdské Arábie a zdroje její moci	102
3.2.2 Moc a mocenské postavení Saúdské Arábie v regionu....	107
3.3 Írán – obávaná mocnost Blízkého východu.....	118
3.3.1 Mocenské ambice Íránu a zdroje jeho moci	118
3.3.2 Moc a mocenské postavení Íránu v regionu	123
3.4 Turecko – centrální regionální a rostoucí světová mocnost	136
3.4.1 Mocenské ambice Turecka a zdroje jeho moci.....	136
3.4.2 Moc a mocenské postavení Turecka v regionu	141

4 Dopad soupeření regionálních mocností na vývoj řádu

Blízkého východu v letech 1945–2015	155
4.1 Regionální řád v letech 1945–1967	155
4.2 Regionální řád v letech 1967–1979	171
4.3 Regionální řád v letech 1979–1991	179
4.4 Regionální řád v letech 1991–2010	192
4.5 Regionální řád v letech 2010–2015	214
Závěr	226
Poznámky	239
Summary	271
Bibliografie	273
Jmenný rejstřík	295

Předmluva

Milí čtenáři, v rukou držíte knihu, která se snaží mapovat vývoj a proměny regionálního řádu Blízkého východu v období od roku 1945 do roku 2015, přičemž hlavní důraz zkoumání je kladen na vzájemné vztahy místních regionálních mocností a na to, jak tyto vztahy ovlivňují regionální politiku, vnitroregionální vztahy, konflikty a instituce, a potažmo tak i podobu regionálního řádu. Předkládaná kniha není v žádném případě vyčerpávajícím popisem všech jevů, které se dotýkají tématu regionální politiky Blízkého východu, vývoje jednotlivých zemí, všech konfliktů, integrací a událostí, k nimž v této oblasti během období od konce studené války až do současnosti došlo. Mým cílem bylo zaměřit se předně na problematiku konfliktní povahy regionu Blízkého východu v souvislosti s distribucí moci, a tedy i v současnosti aktuálním a módním tématem mocenských ambicí a zahraniční politiky regionálních mocností. Jak se v posledních sedmdesáti letech historie Blízkého východu proměňovalo rozložení moci mezi státy regionu? Jaké jsou vzájemné vztahy mezi místními mocenskými centry? Jak polarita Blízkého východu a mocenské vztahy ovlivňují míru konfliktnosti, regionální spolupráce a integrace? Kdo region spravuje, kdo řeší a usměrňuje konflikty, podporuje spolupráci a iniciuje integrační projekty, když zde absentuje dominantní regionální mocnost? To jsou otázky, na které se v této knize snažím nalézt odpovědi, byť ani ty nemohou být zcela vyčerpávající, spíše mají sloužit jako podklad pro další bádání a diskusi.

Důvody, proč se v této knize věnuji otázce regionálního řádu Blízkého východu, jsou veskrze dva. Ten první souvisí s tím, že problematika propojenosti povahy vztahů hlavních mocenských center a podoby systémového řádu není v případě regionu Blízkého východu v dosavadní odborné literatuře podle mého názoru dostatečně reflektována. Druhý důvod volby tématu této knihy je čistě osobního rázu, neboť Blízký východ, jeho vývoj, politika, jednotlivé země a kultura jsou témata, která mě zajímají

a kterým se věnuji doslova polovinu života. Navíc se jedná o oblast, kterou ráda navštěvuji a vždy se do ní ráda vracím, a to nejen kvůli jejím přírodním, kulturním a architektonickým krásám, ale i (především) kvůli pohostinnosti místních lidí.

Kniha je upravenou a aktualizovanou verzí mé disertační práce, kterou jsem obhájila počátkem roku 2015 na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Proto bych na tomto místě také ráda poděkovala předně svojí mámě a zbytku rodiny a přátelům za neutuchající podporu a velkou dávku trpělivosti, kterou se mnou v době psaní mé disertační práce a potažmo této knihy měli. Zároveň mé poděkování patří vedení a kolegům z Katedry politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni za jejich podporu a za to, že mi umožnili podílet se na výzkumných projektech a vycestovat na zahraniční stáže do řady zemí Blízkého východu, díky čemuž jsem mohla několik let čerpat zkušenosti z českého i mezinárodního akademického prostředí a zejména poznat zkoumaný region, jeho země a společnosti „zevnitř“. Dále děkuji panu Miloslavu Machoňovi za vytvoření tří map, které byly v této práci použity. Nakonec bych své díky ráda směřovala ke dvěma oponentům mé disertační práce a zároveň recenzentům této knihy, prof. Vítu Hlouškovi a doc. Petru Kratochvílovi, za jejich podnětné připomínky a kritické komentáře, které pomohly zkvalitnit předkládaný text. Veškeré nedostatky, které se v této knize nachází, jsou však jen a pouze mojí chybou.

Úvod

Tématu regionálních mocností, regionálních konfliktů a institucí se od konce bipolárního soupeření dostává čím dál více prostoru v debatách o nové podobě globálního řádu, mění se distribuci moci v mezinárodním systému a nerovnoměrném ekonomickém a/nebo bezpečnostním vývoji jednotlivých regionů.¹ Od přelomu 80. a 90. let 20. století, kdy přestal být světový řád formován dvěma globálními velmocemi a regionální politiky a vnitroregionální vztahy přestaly být ovlivňovány dynamikou studené války (velmoci již natolik intenzivně nezasahovaly do vnitroregionálních vztahů a konfliktů), se prosazuje názor, že dochází k posilování autonomie a významu jednotlivých regionů. I když velmocenská konfrontace neumožňovala regionům, aby se zcela oprostily od ideologické a bezpečnostní rivality velmocí, která ve své době ovlivňovala celý mezinárodní systém, neznamená to, že by postrádaly vlastní dynamiku vývoje. Konec studené války a s ním spojená decentralizace mezinárodních vztahů přispěly k posílení významu regionů a regionálně mocných států v *mezinárodní* politice, ale tou zásadní událostí, která měla vliv na formování a růst autonomie regionů, byl již začátek dekolonizačního procesu.

Během dekolonizace vzniklo mnoho nových států a vedle toho došlo také k omezení vlivu tradičních (tj. bývalých koloniálních) velmocí ve většině nezápadních oblastí světa. V Africe, na Blízkém východě a v jižní a jihovýchodní Asii postupně posilovala regionální bezpečnostní dynamika. Proto také Väyrynen (1984: 339) tvrdí, že k postupnému růstu regionalismu dochází již od 50. let 20. století, kdy se ve třetím světě rodily první pokusy o vytváření regionálních bezpečnostních uspořádání a ekonomických integračních uskupení. Od té doby také posilovalo postavení zemí, které jednotlivým regionům mocensky dominovaly² a které hrály čím dál důležitější roli v usměrňování politických vztahů, v ekonomické integraci a v bezpečnostní dynamice regionu. Moc se ze států centra mezinárodního systému začala přesunovat do peri-

ferních oblastí (nezápadních regionů),³ důsledkem čehož rostla nová regionální mocenská centra, vznikaly regionální integrační projekty, ale také propukaly regionální konflikty. Brzy se tak ukázalo, že nejen světové velmoci, ale i tzv. regionální mocnosti jsou důležitými poskytovateli ekonomických, bezpečnostních a jiných veřejných statků v subsystémech, a jsou navíc těmi entitami, které formují a udržují regionální řád. Již od období dekolonizace tedy mluvíme o regionálních procesech a dynamikách, které pak v multipolárním poststudenoválečném světě či ve „světě regionů“ (Katzenstein 2005) ještě posílily.

Zásadní změny v distribuci moci na sklonku studené války a nový světový řád byly pro regiony a regionální mocnosti významné ve dvou směrech – jednak vytvořily prostor pro mocenský vzestup západních mocností a posilování jejich politické a ekonomické role na *mezinárodní* úrovni, a to na úkor relativního oslabování světových mocností, a jednak se významně zvýšil zájem akademiků o zkoumání „regionálních témat“. Ze všech textů, které reflektují význam regionů a regionálně mocných států, lze zmínit knihu *Regional Leadership in the Global System*, kterou editoval Daniel Flesher (2010a), *A World of Regions* Petera Katzensteina (2005), *Regions and Powers* Barryho Buzana a Ole Wævera (2003), *Regional Powers and Regional Orders* editovanou Nadine Godehardtovou a Dirkem Nabersem (2011a), *Regions of War and Peace* Douglase Lemkeho (2004), *Regional Orders* editovanou Davidem Lakem a Patrickem Morganem (1997a), dílo *Regional Powers and Security Orders* Roberta Stewart-Ingersolla a Derricka Frazierova (2012), monografii Etel Solingenové (1998) nazvanou *Regional Orders at Century's Dawn*, ale i texty Amitava Achary (2007, 2011), Raimo Väyrynen (1979, 1984, 2003) či Andrewa Hurrella (2006, 2007a, 2007b).

Ačkoli se výzkum regionální bezpečnosti a zahraničněpolitického chování regionálně mocných států stal součástí zkoumání oboru mezinárodních vztahů nejspíše v 50. letech 20. století, na několik desetiletí byl upozaděn studiem velmocenské politiky a globálních ekonomických a bezpečnostních procesů během studené války. Oživení zájmu o regiony tak přichází až po jejím ukončení, kdy, slovy Godehardtové a Naberse (2011b: 1), dochází k „obratu k regionům“. Dnes patří zkoumání regionál-

ních bezpečnostních komplexů, integračních procesů a aktivit regionálních mocností k dynamicky se rozvíjejícím oblastem oboru mezinárodních vztahů. Přestože se rostoucí počet odborných textů zabývá regionálními mocnostmi jako jevem, který v současné mezinárodní politice nabývá na důležitosti, snahy o konceptualizaci pojmu *regionální mocnost* a jeho teoretické uchopení byly po dlouhou dobu spíše příležitostné. Pozornost byla věnována zejména roli regionálně mocných zemí v lokálních konfliktech a bezpečnostních vztazích. Literatura nedokázala dlouhou dobu uspokojivě vyřešit problém s vymezením regionální mocnosti, což znemožňovalo smysluplnou komparaci moci a postavení zemí v rámci regionu i napříč regionálními hranicemi. Zejména v posledních několika málo letech jsme se nicméně mohli setkat se zdařilejšími pokusy o jasnější a přesnější definování regionální mocnosti, jež zkoumání tohoto jevu posunuly významně kupředu (viz např. Beck 2006; Flesmes 2007; Nabers 2010a a další). Stále je však třeba mít na paměti odlišné teoretické zázemí jednotlivých badatelů, kdy část autorů při studiu mocností vychází z (neo)realistické nebo racionalistické tradice a jiní tíhnou ke konstruktivistickým pozicím. K debatě o vymezení konceptu a roli regionálních mocností tak přispívají různé teoretické proudy mezinárodních vztahů.

Dosavadní literatura týkající se moci, role a zahraničněpolitických aktivit regionálních mocností se zaměřuje na různé nezápadní regiony, avšak zajímavé je, že textům dominují místní mocnosti zejména z regionů Jižní Ameriky, jižní, východní a jihovýchodní Asie a jižní Afriky, tj. předně Čína, Indie, Brazílie, Jihoafrická republika (JAR), Indonésie,⁴ případně Nigérie, Venezuela, Mexiko, Argentina či Pákistán. Přitom jiné části nezápadního světa (Blízký východ, západní a centrální Afrika, Střední Asie) jsou v této debatě spíše opomíjeny. Jedním z možných důvodů může být současný význam Číny, Indie, Brazílie a JAR i na mezinárodní úrovni a jejich status tzv. rostoucích mocností (*rising powers* [Gray – Murphy 2014] či *emerging powers* [Sotero 2009]). A právě kvůli jejich rostoucímu potenciálu ovlivňovat politiku, bezpečnost a ekonomiku nejen na regionální, ale i *globální* úrovni⁵ je jim věnována zvýšená pozornost. Případ

mnou zkoumaného Blízkého východu se poněkud liší v tom, že v něm nenalezneme stát, který by měl podobnou významnou pozici na globální úrovni, tj. že by konkuroval pozici tradičních mocností v mezinárodním systému.⁶ Blízký východ tak sice nestojí v centru výzkumu badatelů zaměřujících se na rostoucí světové mocnosti, ale zato představuje subsystém, který je velmi zajímavý pro ty, kteří chtějí zkoumat moc a roli regionálních mocností. Jde totiž o region, který je, slovy Murdena (1995: 15), „přeplněný“ mocnostmi. Je proto velmi vhodným případem pro zkoumání relativní moci a zahraničněpolitických ambicí a rolí jednotlivých regionálně mocných států.

Mezi autory neexistuje přesná shoda v tom, které státy tvoří centra regionální moci v této oblasti, nicméně většina badatelů se shodne, že mocenských center či pólů na Blízkém východě nalezneme rovnou několik, a tedy že struktura tohoto regionu je multipolární, a nikoli unipolární (neexistuje zde dominantní či hegemonní mocnost). Za místní regionální mocnosti jsou přitom nejčastěji označovány Írán, Saúdská Arábie, Egypt, Turecko, ale i Izrael⁷ a v minulosti Irák⁸ či Sýrie (Beck 2008: 6; Fawcett 2011b: 161–163; Nolte 2010: 883 aj.). Østerud (1992: 13) či Beck (2006) v této souvislosti píší, že je pro oblast Blízkého východu charakteristické soupeření několika států o pozici dominantní regionální mocnosti,⁹ ale prozatím žádný z nich na tento status nedostáhl, neboť snahy jeho rivalů tomu účinně brání. V posledních několika desetiletích si rovnou několik států činilo nárok na pozici dominantní či vůdčí mocnosti Blízkého východu (mj. Egypt, Irák, Sýrie, Saúdská Arábie, Írán), ale žádnému státu se nepodařilo dlouhodobě udržovat žádané rozložení moci v regionu, které by mu zajistilo dominantní postavení. Vzhledem ke konfliktní a nestabilní podobě Blízkého východu se nabízí otázka, zdali toto vnitroregionální soupeření o výsadní postavení a o prosazení vlastní alternativy regionálního uspořádání nepřispívá ke zhoršování vztahů a podněcování konfliktů v regionu. Podle Fawcettové (2011b: 156) představuje Blízký východ region, který se vymyká všeobecně rozšířeným představám o tom, jak by regionální řád měl vypadat. Jednak místním mocnostem chybí vlastnosti a schopnosti na to, aby se

staly dominantními regionálními mocnostmi, a jednak zde není plně vyvinutý regionální systém vládnutí. Je proto nasnadě se ptát, jak souvisí distribuce moci v regionu, resp. jeho mocenské uspořádání, s podobou regionálního řádu, tedy mírou institucionalizace, spolupráce a stability a podobou vzájemných vztahů jednotlivých států.

Současný výzkum některých autorů (např. Fawcett 2011b: 161; Prys 2012: 9) naznačuje, že existuje určitý vztah mezi regionálním řádem a postavením dominantního státu v regionu. Takovýto stát má podle nich nezanedbatelný vliv na vznik a formování řádu regionálního systému, na míru jeho stability či konfliktnosti. Autoři hegemonních teorií, např. teorie přesunu moci (*power transition theory*), předpokládají, že stabilita a bezpečnost v regionu jsou zajišťovány a udržovány jednou dominantní či hegemonní mocností nebo několika kooperujícími mocnostmi. Z tohoto důvodu je důležité dále zkoumat, jak moc rozptýlená mezi několik států ovlivňuje podobu regionálního řádu, čili to, zdali převáží pokojné, anebo násilné vztahy mezi státy, zdali existuje prostor pro vznik a rozvoj regionálních kooperativních institucí, anebo regionální podmínky neumožňují hlubší a dlouhodobější integraci. Z předpokladů teorie přesunu moci (viz kapitola 1) lze vyvodit, že pokud v daném regionu chybí dominantní regionální mocnost či skupina kooperujících mocností, která by ke spokojenosti dalších států formovala regionální řád, budovala struktury regionální vlády a zajišťovala veřejné statky, má to negativní vliv na stabilitu v regionu, který je pak do velké míry neuspořádaný, převažují v něm konfliktní vztahy a nízká míra integrace a institucionalizace. Pro zkoumání blízkovýchodního regionálního řádu z toho vyplývá jasná otázka: Jak rozložení moci na Blízkém východě ovlivňuje regionální spolupráci a integraci, když zde absentuje dominantní regionální mocnost, která by spolupráci a integraci uvnitř regionu podporovala a udržovala, a regionální mocnosti mezi sebou soupeří a nemohou tak roli dominantní mocnosti suplovat?

Předpoklad, že relativní moc regionálních mocností a míra jejich spokojenosti s regionálním uspořádáním představují

strukturální podmínky, které omezují, anebo naopak poskytují možnosti státům navzájem spolupracovat a integrovat se, představuje jedno ze základních východisek tohoto textu. Vycházím zde z premisy, že v případě relativně rovnoměrného rozložení moci mezi několika *soupeřícími* regionálními mocnostmi,¹⁰ které se mezi sebou přou o dominantní postavení v regionu a o prosazení své vize jeho uspořádání, nabývá regionální řád takové podoby, která se vyznačuje nízkou mírou spolupráce mezi státy, vyšší mírou soutěživosti a násilnosti v mezistátních vztazích a nízkou úrovní institucionalizace regionu. Cílem této knihy je ve zkoumaném období 1945–2015 ukázat souvislost mezi podobou regionálního řádu na Blízkém východě a existencí několika soupeřících mocností, resp. absencí dominantní regionální mocnosti či skupiny kooperujících mocností, která by formovala stabilní regionální řád, budovala struktury regionální vlády a zajišťovala veřejné statky.

Dosavadní bádání o blízkovýchodních mocnostech se zaměřovalo zejména na jejich vztahy se Spojenými státy či jejich zahraniční, resp. regionální politiku (viz např. Bank – Karadag 2012; Butenschøn 1992; Erickson 2004; Gonzalez 2007; Goodarzi 2006; Moeinaddini – Rezapour 2008; Öktem – Kadioğlu – Karli 2012 či Samhat 2000). Vedle toho nalezneme jen občasné pokusy teoreticky uchopit „fungování“ Blízkého východu v souvislosti s neexistencí dominantní či hegemonné mocnosti (viz např. Beck 2006; Fawcett 2011b; Sahliyah 2000; Wehrey et al. 2009). Studium vzájemného vztahu mezi mocí a politikou regionálně mocných států na straně jedné a formováním regionálních řádů na straně druhé je v počátcích, a to se netýká jen Blízkého východu, ale světových regionů obecně. V dosavadní literatuře nalezneme několik málo komparativních studií, které se zabývají tím, jakou roli hrají regionální mocnosti při řešení regionálních konfliktů či při iniciaci a prohlubování integrace. Z děl, která podle mého názoru v posledních letech značně obohatila výzkum tohoto tématu, mohu jmenovat monografie a kolektivní monografie od Flemese (2010a), Stewart-Ingersolla a Frazier (2012), Godehardtové a Naberse (2011a), Prysové (2012) či Buzana a Wævera (2003). Mnoho otázek ale stále zůstává nezodpověze-

no. Ještě například nebylo uspokojivě prozkoumáno, jak mocnosti reagují na nesouhlas či odpor s jejich pozicí a politikami ze strany regionálních i vnějších oponentů. Budoucí výzkum by se tak měl zaměřit mimo jiné i na problematiku vlivu regionálních mocností na formování regionálního řádu, míru stability, spolupráce a institucionalizace v regionu. Tato kniha se proto snaží alespoň částečně k tomuto výzkumu přispět.

Předkládaný text využívá znalosti oborů mezinárodních vztahů a blízkovýchodních studií tak, aby za využití předpokladů teorie přesunu moci vysvětlil podobu a proměnu řádu Blízkého východu a to, jak se na ní odrazila existence několika mocenských center, jež se po značnou část zkoumaného období nacházela ve vzájemně konkurenčních pozicích. V knize propojují studium regionů a regionálních řádů, které se v oboru mezinárodních vztahů prosazuje zejména až v období po studené válce, s tématem proměny relativní moci států a distribucí kapacit v systému, které je naopak jednou z nejvýznamnějších oblastí zkoumání od samotného vzniku této disciplíny. V textu popisují také analytické rámce pro studium regionální mocenské hierarchie a regionálního řádu, které mohou být využity pro analýzu řádů jiných světových regionů. Z výše zmíněných důvodů mohou výsledky této práce přispět k úvahám o vztahu mezi regionálním mocenským uspořádáním a podobou regionálního řádu a k vymezení konceptu regionální mocnosti.

Jelikož je předmětem mého zkoumání jeden konkrétní region, a to Blízký východ, text nabízí zkoumání významného, leč ve výzkumu regionálních mocností poněkud opomíjeného regionu. O problematice souvislosti rozložení moci na Blízkém východě s podobou regionálního řádu ve 20. a 21. století neexistuje žádný ucelený text, a tato práce tak vyplňuje mezeru v dosavadním zkoumání postavení a vzájemného soupeření regionálních mocností v souvislosti s vývojem a formováním regionálního řádu. Analytický rámec popsany v této práci nám v případě Blízkého východu umožnil jednak načrtnout podobu lokální mocenské hierarchie a jednak poskytnout svěží pohled na regionální politiku, v jejímž centru nestojí jen arabsko-izraelský konflikt či sektářské spory, ale která neopomíjí řadu dalších aspektů, vztahů a institucí.

Kniha je členěna do čtyř hlavních kapitol. První dvě kapitoly představují teoretický rámec a metodologický postup mého zkoumání. Uvádím zde stručný přehled několika přístupů a teorií, které se zabývají distribucí moci mezi mocnostmi, resp. polaritou v souvislosti s mírou stability systému a podobou řádu (kapitola 1). Hlavní pozornost následně věnuji teorii přesunu moci, jejíž poznatky budou pro tento text stěžejní. Jedná se o teorii, která nahlíží na existenci dominantní mocnosti či skupiny států suplující její roli jako na žádoucí, nebo dokonce jako na podmínku pro vytvoření a udržení kooperativních vztahů v regionu, stabilního regionálního řádu a podporu vnitroregionální integrace. Ačkoli počátky této teorie sahají až do konce 50. let 20. století, v poměrně nedávné době někteří autoři vztáhli její poznatky a předpoklady na mocenské vztahy na regionální úrovni, aby lépe refleктоvali vývoj, k němuž v rámci regionálních systémů dochází. Navíc se jedná o teorii, která se zabývá souvislostí mezi distribucí moci v regionálních systémech a možnostmi vypuknutí konfliktů, či naopak posilování integrace a vhodně poslouží jako základ pro teoretické uchopení zkoumané problematiky. Ačkoli ani jiným systémovým teoriím věnujícím se polaritě systému v souvislosti s jeho stabilitou nelze upřít jistý přínos při zkoumání tohoto tématu, teorie přesunu moci má oproti nim tu výhodu, že se nezaměřuje pouze na změny v rozložení moci v (sub)systému, ale zohledňuje i zájmy států. Teoreticky tak propojuje mocenské změny s preferencemi států a možnostmi vypuknutí konfliktů či podpory regionální integrace. V kapitole 2 následně přistoupím ke konceptualizaci dvou ústředních pojmů, s nimiž výše zmíněné teorie a potažmo i předkládaný text pracují, a to *regionální mocnosti* a *regionálního řádu*. Vedle objasnění definičních kritérií obou termínů zde vysvětluji, jak budu měřit materiální kapacity a zkoumat moc států, resp. distribuci moci v regionu, a popisuji, co a jak ovlivňuje podobu regionálního řádu a za jakých okolností se jeho podoba mění. Nakonec upřesňuji, jakým způsobem lze zjistit míru (ne)stability regionálního řádu.

V kapitole 3 se soustředím na měření materiálních kapacit a analýzu moci zemí Blízkého východu. Na základě kritérií popsanych v kapitolách 2.1 a 2.2 vymezím polaritu Blízkého

východu, prostřednictvím měření materiálních kapacit a analýzy moci států této oblasti určím počet mocenských center a to, o které konkrétní státy jde. V rámci kapitol 3.1 až 3.4 se podrobně věnuji moci, ambicím a regionálnímu postavení Egypta, Saúdské Arábie, Íránu a Turecka. Na tyto země pak v následující čtvrté kapitole zaměřím hlavní pozornost při zkoumání vývoje a proměny podoby regionálního řádu. V rámci pěti chronologicky řazených kapitol (4.1–4.5) provádím samotnou analýzu řádu Blízkého východu, zaměřuji se na jednotlivé znaky regionálního řádu poukazující na jeho převažující podobu v jednotlivých obdobích. Konkrétně se věnuji roli regionálních mocností při správě regionu, jejich vzájemným vztahům, konfliktům, integračním procesům a existenci a podobě formálních a neformálních institucí. Analýza řádu mi umožní zjistit, jakou roli hrají vzájemné vztahy regionálních mocností na Blízkém východě při formování vnitroregionálních vztahů, podpoře integrace a předcházení a řešení konfliktů. Hlavním přínosem zkoumání moci a její distribuce v tomto regionu spolu s analýzou mocenských vztahů blízkovýchodních mocností je komplexní porozumění podobě a fungování regionu a míře jeho stability a konfliktnosti.

Jak bylo zmíněno výše, samotná analýza regionálního řádu a zkoumání role regionálních mocností při jeho formování se zaměří na období od roku 1945 do roku 2015. Již zde zaznělo, že počátek dekolonizace byl přelomem, odkdy se hovoří o začátku formování jednotlivých světových regionů, stejně jako o vzniku a růstu moci regionálních mocností. Systém nezávislých moderních států na Blízkém východě se začal formovat již přibližně na počátku 20. let 20. století, nicméně bylo to právě až v poválečném období, kdy se i tehdy formálně nezávislé státy zbavily vlivu bývalých koloniálních mocností a kdy na Blízkém východě začal skutečný dekolonizační proces, resp. proces, během něhož se začala osamostatňovat většina kolonií, mandátních území a závislých území. Podle Buzana a Wævera (2003: 188) byl do konce druhé světové války vliv koloniálních mocností Velké Británie a Francie tak silný, že jejich vojensko-politická moc zcela dominovala blízkovýchodnímu regionu. Až dekolonizační

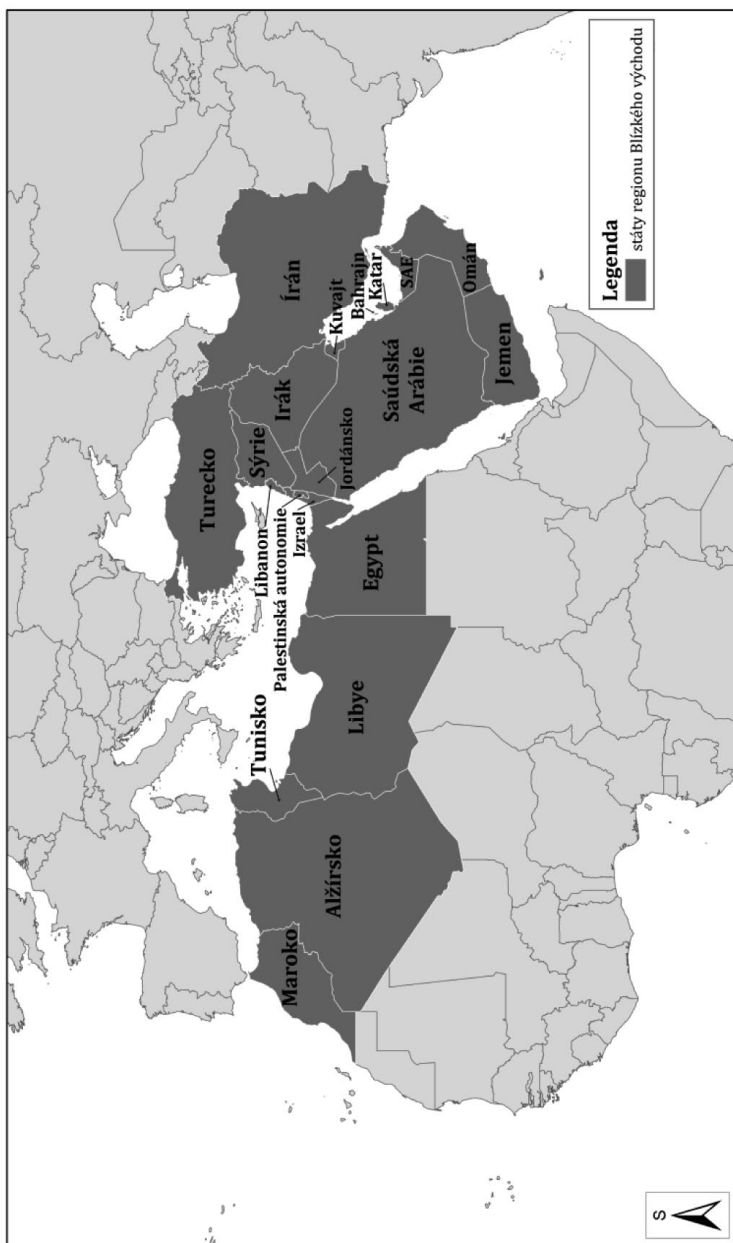
vlna mezi roky 1945 a 1948 vytvořila „kritickou masu nezávislých států“, která je potřeba k tomu, aby se začala rozvíjet regionální bezpečnostní a politická dynamika. Závěrečný rok zkoumaného období byl zvolen tak, aby byla studie co nejaktuálnější.

Vymezení regionu Blízkého východu

Blízký východ v této práci vymezují jako geografickou oblast zahrnující severoafrické země Maroko, Tunisko, Alžírsko, Libyi a Egypt a dále státy asijského kontinentu, a to Izrael, Libanon, Sýrii, Jordánsko, Irák, Írán, Saúdskou Arábii, Kuvajt, Katar, Bahrajn, Spojené arabské emiráty, Jemen, Omán a nakonec i Palestinskou autonomii (viz Mapa 1).¹¹ Při vymezování Blízkého východu vycházím z takového pojetí regionu, který jej chápe jako geograficky koherentní skupinu dvou a více jednotek ohraničenou fyzickými hranicemi, která je součástí většího (v určitém slova smyslu nadřazeného) mezinárodního systému se svojí vlastní strukturou (Buzan – Wæver 2003: 27; Thompson 1973: 96). Region lze jasně odlišit jak od celého systému, tak i od dalších regionů, a to na základě jeho charakteristické podoby, vlastní struktury a intenzity interakcí mezi jeho ustavujícími jednotkami (Buzan – Little 2000: 69). Je to právě svébytnost čili existence charakteristických rysů, která je důležitým znakem každého regionu, neboť jej činí odlišným od jiných regionů. Dlouhodobé, mnohočetné a komplexní interakce mezi jednotkami v rámci regionu vedou ke vzniku společných historických, politických, bezpečnostních, kulturních, demografických či jiných rysů, které jsou vlastní konstitutivním částem regionu. Zde je třeba poznamenat, že komunikace a vzájemné působení jednotek sice posiluje a upevňuje jejich vazby, ovšem výsledkem interakcí nemusí být pouze kooperativní, nýbrž i konfliktní vztahy.

Hlavní konstituční jednotku regionu Blízký východ představuje moderní stát jakožto dominantní aktér současného mezinárodního systému. Regionální vztahy nicméně nelze redukovat pouze na vztahy mezi státy, jelikož regionální bezpečnost, ekonomika, kultura a politika jsou více či méně ovlivňovány i dalšími entitami (např. transnacionálními společnostmi, mezinárodními vládními a nevládními organizacemi, substátními

Mapa 1: Státy regionu Blízký východ¹²

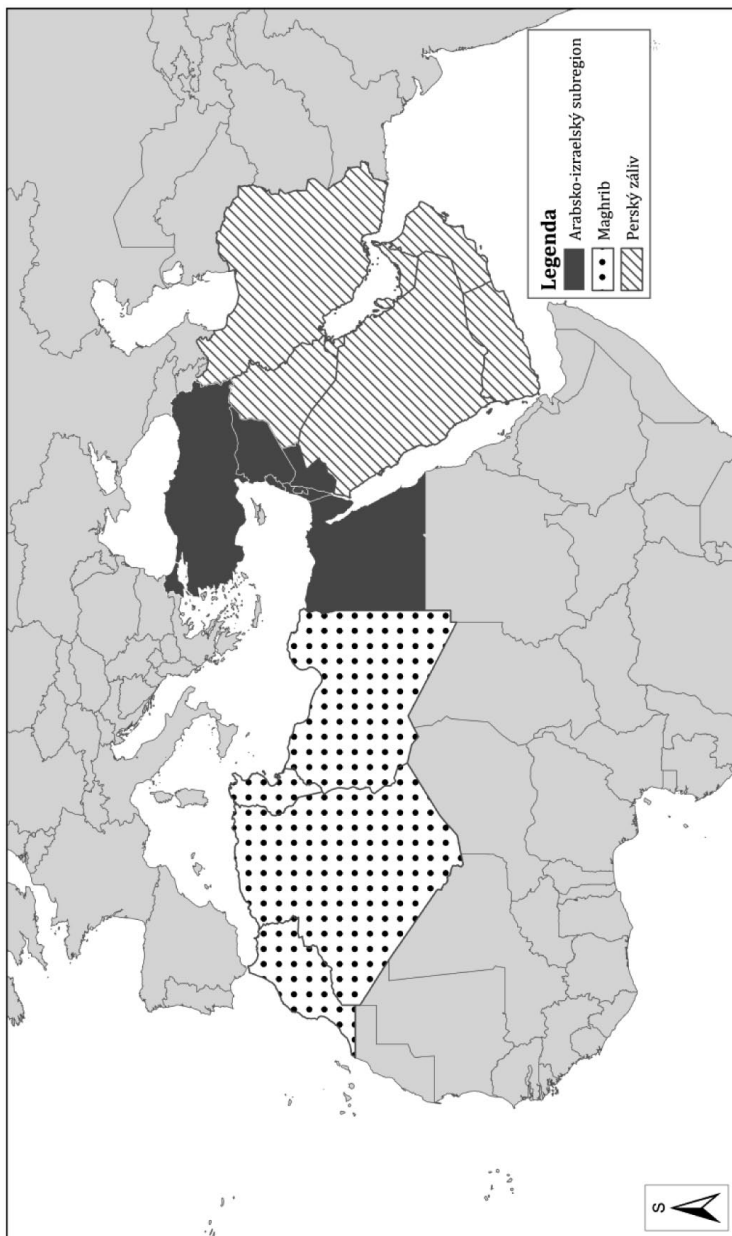

či transnacionálními ozbrojenými skupinami, tradičními kmeny a kvazi-státy čili politickými entitami, které si sice nárokují nezávislost, ale jimž k nabytí plné suverenity chybí mezinárodní uznání). Slovy Valbjørna a Banka (2012: 23), „*význam nestátních aktérů* v regionální politice [Blízkého východu – pozn. autorky] je zřejmý“. Z tohoto důvodu nelze při analýze regionálního řádu Blízkého východu brát v úvahu pouze politiku a aktivity suverénních států, ale pozornost budu věnovat i dalším významným aktérům.

Vedle regionu Blízkého východu budu v práci operovat i se třemi subregiony, a to Maghribem (Maroko, Tunisko, Alžírsko, Libye), Perským zálivem (Irák, Írán a země Arabského poloostrova) a Arabsko-izraelským subregionem (Egypt, Izrael, Palestina, Sýrie, Libanon, Jordánsko) (viz Mapa 2). V jejich rámci jsou interakce mezi zeměmi ještě častější a intenzivnější než napříč celým regionem, což je dáno několika faktory. Předně má na formování těchto subregionů vliv geografická rozlehlost a členitost Blízkého východu zároveň s relativně vysokým počtem států, které do něj náleží. Vedle toho, že se region rozkládá na dvou kontinentech, je jeho jednodušnost narušena existencí moří či zálivů mezi jednotlivými oblastmi. Následkem toho mají například státy ležící v okolí Perského zálivu některé jiné ekonomické a bezpečnostní zájmy než země ležící na severu Afriky. Vztahy v rámci jednoho subregionu jsou tak zpravidla užší než vztahy se zeměmi geograficky vzdálenějšími, anebo mezi nimi naopak dochází častěji ke sporům a konfliktům.

Členění Blízkého východu na tři subregiony není důležité jen s ohledem na intenzitu interakcí v jejich rámci, ale může mít významné konsekvence pro studium regionálních mocností. Někteří autoři (Hnízdo 1995: 80; Joffe 1999: 173–174; Beck 2006: 3) si všimli, že v každé oblasti existuje jeden a více států, které si dělají nárok na pozici (sub)regionální mocnosti, což podporuje vnitroregionální soupeření a mnohdy brání rozvoji spolupráce či úspěšné integraci. V Maghribu jsou největšími rivaly Alžírsko a Maroko, v Perském zálivu Írán, Saúdská Arábie a v minulosti i Irák a v Arabsko-izraelském subregionu pak Egypt, Turecko či Izrael.

Mapa 2: Rozdělení širšího regionu Blízkého východu na tři subregiony

Poznámka k transkripci cizojazyčných osobních jmen, místních názvů a pojmů

Oficiálním jazykem velké části států Blízkého východu je arabština, která se nezapíše latinkou, nýbrž vlastním písmem, jež se od latinky výrazně liší. Z tohoto důvodu je třeba sjednotit transkripci arabských osobních jmen, místních názvů a pojmů. V knize jsem využila zjednodušený přepis, a proto nerozlišuji mezi znělou a neznělou hláskou (např. znělé i neznělé písmeno *s* budu přepisovat pouze jako *s*, ačkoli se můžeme setkat s transkripcí emfatického *s* v podobě *S* či *š*). Souhlásku *ajn* a ráz (tzv. *hamzu*) ze slov vypouštím. U části jmen a výrazů zachovávám určitý člen *al* (např. al-Asad) i asimilace členu, jen některá ustálená osobní jména a pojmy píši bez členu (např. Násir místo an-Násir či Sádát místo as-Sádát). U těch osobních jmen a místních názvů, jež mají v češtině ustálenou transkripci, se držím tohoto přepisu (např. Medína místo al-Madína nebo Libanon místo Lubnán) a podobně postupuji u těch místních jmen, pro něž má český jazyk jiný výraz než arabština (např. česky Egypt místo arabského *Misr*). Vzhledem k tomu, že arabština nerozlišuje mezi velkými a malými písmeny, řídím se při transkripci českými pravidly pro psaní malých a velkých písmen. Podobným zjednodušeným způsobem přistupuji k přepisu perských jmen a pojmů.